

Редакционная коллегия:

И. И. Степанченко – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой славянских языков Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды (главный редактор); **Е. А. Скоробогатова** – доктор филологических наук, профессор кафедры славянских языков Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды; **А. Г. Козлова** – кандидат филологических наук, доцент кафедры мировой литературы Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды; **Т. П. Стаканкова** – кандидат филологических наук, профессор, декан факультета славистики Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды; **Н. В. Тучина** – кандидат педагогических наук, профессор, декан факультета иностранной филологии Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды.

Филологический сборник: Сб. науч. статей. – Вып. 21 / Сост. – А. Г. Козлова, Е. А. Скоробогатова, И. И. Степанченко. – Харьков: ХНПУ имени Г. С. Сковороды, 2016. – 200 с.

Утвержден ученым советом Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды (протокол № 3 от 8 апреля 2016 г.)

Рецензенты:

- кандидат филологических наук, преподаватель кафедры филологии ХНАДУ **Оробинская М. В.**
- кандидат филологических наук, доцент, зав. кафедрой мировой литературы ХНПУ имени Г. С. Сковороды **Журенко М. Н.**

Статьи печатаются на украинском и русском языках в авторской редакции. Издан за счет средств авторов.

© ХНПУ имени Г.С. Сковороды, 2016

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

В.П. Сімонок

ПАРОНІМІЯ ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ

Серед лексико-семантичних явищ дослідники виділяють паронімію. Це явище поширене як серед власне українських слів, так і серед запозичених та похідних від них.

Слова, дуже близькі своїм звучанням, але різні за значенням і написанням, становлять окрему групу, наприклад: *ілюстрація // ілюстрування, культурний // культурницький*. Такі слова називаються паронімами (грецьк. *para* – "біля", "поруч", *oputa* – "ім'я"). Дослідники давно звернули увагу на існування в мові таких близькозвучних слів, на відмінності між ними в значенні і на їхні особливості.

Завданням даного дослідження є виявлення корпусу запозичених паронімічних слів на підставі наявних словників й описування семантичних і структурних особливостей іншомовних паронімів в українській мові, а також визначення їхнього місця у лексико-семантичній системі.

До 60-х років ХХ ст. у наукових працях зустрічалися лише окремі думки, зауваження, іноді дуже важливі й цікаві, які торкалися питань лексичної паронімії (В.В.Виноградов, Ф.П.Філін та ін.). Нові погляди можна зустріти у працях Л.О.Введенської, Й.Влчека, О.В.Вишнякової, Д.Г.Гринчишина, А.А.Євграфова, М.П.Колесникова, А.П.Критенка, І.А.Кузнецова, М.Я.Лойфмана, М.С.Панюшева, Л.М.Пелепейченко, І.Й.Ощипко, О.А.Сербенської та ін.

Автори прагнуть осмислити явище паронімії в системі лексики, показати пароніми у зв'язках з іншими мовними явищами, виявити властиві їм ознаки. Та поки що суттєві розбіжності виявляються у самому розумінні цього явища, у визначенні складу слів, які можна назвати паронімами. Поширене розуміння паронімів як слів, що мають лише звукову подібність. При цьому морфемна будова до уваги не береться.

Сюди зараховують як різнокореневі слова (*афект // ефект, лоцман // боцман, тафта // тахта*), так і спільнокореневі (*економ // економіст, реальний // реалістичний, газовий // газований*). Звукова відмінність при такому розумінні паронімів можлива в сфері голосних і приголосних (*збіднити // збіднити, багатир // богатир, кіш // ківш, штурм // штурм*). Отже, в паронімічні ряди об'єднують споріднені слова і випадково співзвучні.

Лексичні пароніми існують у різних частинах мови, але, співвідносячись між собою в парях, належать до тієї самої частини мови, наприклад, *абонент // абонемент* – іменник, *авантюристичний // авантюрний* – прикметник, *формувати // формулювати* – дієслово, *ефективно // ефектно* – прислівник. Лексема залишається паронімічною, якщо поряд з нею не стоїть другий компонент її пари. Подібне явище спостерігається і при антонімії.

Розрізняють паронімію максимальну, абсолютну або істинну (повну) й неповну, часткову.

До істинної паронімії належать співзвучні слова, близькі за своєю семантикою, які мають однакову кореневу частину, наприклад, *дипломат // дипломант, диктат // диктант* і наголос на тому ж самому складі: *кардинальний // кардинальський*; належать до тієї самої частини мови: *генеральний // генеральський*; мають спільні граматичні категорії: *активація // активізація, індивідуалізм // індивідуальність*; виду: *форсити // форсувати*; числа: *реалії // регалії, факт // фактор*.

Повні (абсолютні) пароніми здатні повністю розмежуватись у значенні, наприклад, *рекордист // рекордсмен*. *Рекордист* – 1) той, хто досягає найвищих результатів (пілот, шахтар); 2) свійська тварина, яка має якісь найкращі показники (кінь, корова). *Рекордсмен* – спортсмен, який установив рекорд чи досяг найвищих результатів з того чи іншого виду спорту (з легкої атлетики, гімнастики, стрибків тощо).

Однак у паронімічні відношення можуть вступати також близькозвучні слова (найчастіше спільнокореневі), у яких процес розмежування за значенням повністю не завершився: в окремих значеннях вони розмежовуються, в інших – зближуються, вступаючи навіть у синонімічні зв'язки. Це – неповні пароніми. При ширшому розумінні паронімів визнається, що це слова різні

за значенням, при вужчому – робиться застереження, що пароніми мають бути певним чином пов'язані за змістом. Наприклад, словосполучення *міфічні істоти* і *міфологічні істоти*, *міфічний герой* і *міфологічний герой* можуть уживатися як синоніми і як слова, що мають різне значення. У значенні "властивий міфам як стародавнім народним оповіданням про походження Землі, Всесвіту, явищ природи, обожнюваних героїв" чи "властивий міфології як сукупності міфів" ці словосполучення взаємозамінні. Можна сказати *міфічний герой* і *міфологічний герой*, коли йдеться про окремих міфів або міфологію в цілому. Але слово *міфічний* може мати також значення "*вигаданий, надуманий фантастичний, ненауковий*". У такому значенні уживаються словосполучення тільки з цим прикметником: *міфічна країна, міфічна сума, міфічні плани, міфічна істота*. Якщо йдеться про міфологію як науку про міфи, то з прикметником *міфологічний* уживаються слова: *міфологічний сюжет, міфологічний світогляд, міфологічне джерело: І поряд з іменем міфічного боготорця [Прометей] з'являється у Лесі Українки ім'я конкретного, історичного вождя повсталих рабів – ім'я Спартака* (М.Рильський).

Іноді до паронімів зараховують тільки спільнокореневі слова. Але спільнокореневі слова перебувають у складній взаємодії зі значенням того слова, від якого вони утворились. Деякі дослідники визнають можливість існування паронімічних рядів, інші, наприклад О.В.Вишнякова, віддають перевагу лише паронімічній парі. Якщо значеннева структура паронімів пов'язується за законами логіки – а це виявляється передусім на рівні синтаксичних сполучень – пароніми стають важливим засобом уточнення інформації. Наприклад, прикметник *дипломний* з паронімічної пари *дипломний // дипломований* вживається у значенні "який виконується для одержання документа про вищу або середню спеціальну освіту" і утворює типові сполучення: *дипломний проект, дипломна робота, дипломне завдання*. Паронім *дипломований* має значення "який має документ про вищу або середню спеціальну освіту" і утворює сполучення: *дипломований спеціаліст, дипломований інженер, дипломований лікар, вчитель*, де слова-прикметники пов'язані через вихідну основу – *диплом*.

У багатьох дослідженнях не звертається увага на характер префіксів, наявних в паронімічній парі, в інших наголошується на тому, що префікси мусять бути тільки близькозвучними. Дискутується питання щодо ролі наголосу в паронімах. Розбіжності в погляді на роль наголосу зумовлюються тим, який тип мовлення мають автори на увазі: усне мовлення чи писемне. Хто орієнтується на перше, визнає роль наголосу, ті ж, що орієнтується на писані тексти, вважають, що наголошуванням в оцінці паронімів можна знехтувати.

Визначаючи існування близькозвучних слів, дослідники справедливо вважають, що на рівні мовлення часто виникає проблема правильності їх уживання. І це, мабуть, один з тих небагатьох моментів, що є спільним для всіх дослідників, які цікавляться питаннями паронімії.

Потреба досліджень паронімії пояснюється тим, що мовці часто ототожнюють змістові значення паронімічних лексем, не можуть зробити правильний вибір потрібного пароніма зі словесної пари, отже не розрізняють їх. Ототожнення значень слів-паронімів лексичної пари пояснюється тим, що обидва слова мають часткову схожість у структурному й звуковому вираженні, побудовану на спільності їхньої кореневої морфеми. При недостатній увазі до максимальної паронімії деякі пари фактично стають об'єктами постійних мовних помилок у результаті мовної інтерференції.

У світлі досліджуваного матеріалу виникає питання про причини семантичної інтерференції, зокрема запозичених слів. Таких причин кілька.

На перше місце необхідно поставити наявність спільного семантичного множника, що зумовлене мотивацією однією твірною основою: *класичний // класний // класовий* – твірна основа *клас*.

Інтерференція зумовлюється наявністю спільних семантичних ознак, закладених у твірній основі (наприклад, у словах *титульний // титулований*).

Пароніми можуть мотивуватися одним значенням мотивуючої основи, наприклад, *кабінетний // кабінетський* від *кабінет*, а можуть різними значеннями (наприклад, *кардиналь-*

ний // кардинальський від *кардинал*; *фігуральний // фігурний* від різних значень слова зі спільним коренем *фігур*).

На інтерференцію однокорених паронімів впливає нерозрізнення носіями мови-реципієнта іншомовних префіксів, як у словах *опозиція // диспозиція, ремарка // контрамарка*.

Не завжди правильно встановлюється місце слова в словотвірному ланцюжку, визначення твірної основи. Наприклад, слово *натуральний* утворене безпосередньо від *натура*, а *натуралістичний* – від похідного другого ступеня *натуралізм*.

Визначення твірної основи ускладнюється при інтродукції лексичних особливостей, властивих мові-джерелу, у мову-реципієнт, наприклад: *цивілізований // цивільний, фамільний // фамільярний, штормовий // штурмовий, цезура // цензура*.

Найважливішою причиною семантичної інтерференції є розходження у змістовій структурі і, головне, в обсязі значень слів. Неповний збіг обсягу лексичних значень слів в українській та інших мовах приводить до виникнення помилок. Найбільш сприйнятливими до інтерференції, як вважають дослідники, є пароніми, в яких розмита (у мові-джерелі) межа валентності. Так, наприклад, нерідко парі лексичних паронімів української мови відповідає лише одне слово в іншій мові: *класний // класовий: klassen; кардинальний // кардинальський: cardinal* – у німецькій мові; *зламати // зломити: to break, формувати // формулювати: to form, факт // фактор: the fact* – в англійській мові; *політик // політикан: le politicien, туристичний // туристський: touristique* – у французькій мові і т. ін.

Часто об'єктами помилок стають пароніми-інтернаціоналізми, які мають спільний корінь в обох мовах, наприклад: *формалістичний // формальний, фігуральний // фігурний, хронікальний // хронологічний, расистський // расовий, тактичний // тактовний*.

Причиною інтерференції може бути звукова схожість назв, коли слово, будучи носієм думки, викликає звукове зближення, що вводить в оману.

Наприклад, при схожості фонетичної оболонки слів і частковому збігу морфемного складу компонентів лексичної пари "звукова близькість слів і морфем часто переборює різницю або

відштовхування значень", наприклад, *класичний // класний // класовий, кампанія // компанія, контакт // контракт, кон'єнктура // кон'юнктура, континент // контингент, сервіз // сервіс, скальпель // скарипель, штапель // штабель*.

Один із факторів, що посилюють інтерференцію, є збіг наголосу в обох словах паронімічної пари, наприклад, *економіка // економія, етикет // етикетка, мелодія // мелодика, поезія // поетика, текст // текст, фабрикат // фабрикант*.

Природа явища паронімії до певної міри психолінгвістична: той, хто користується паронімами, не завжди контролює себе і результат того, що вимовляє. При цьому в тому самому слові виникають два принципово нових значення: *адрес – адреса, атлас – атлас, квартал – квартал*. Серед паронімів таке розмежування не спостерігається. Оскільки наголос падає на 1-й, 2-й або 3-й склад, психолінгвістична відсутність контролю за тим, що вимовляється, призводить до ненавмисного змішування лексичних компонентів паронімічної пари.

У паронімах *гуманізм // гуманність, демонстрація // демонстрування, дипломат // дипломант, культурний // культурницький* виявляється неповне і нечітке уявлення про валентність або лексичну сполучуваність того або іншого компонента цієї паронімічної пари.

Гуманізм – 1. Ідейна течія епохи Відродження, яка ставила своєю метою визволення людини від церковного гніту, утвердження моральних прав людини на земне щастя, вільний вияв бажань і прагнень:

Гуманізм Сковороди перегукувався з гуманізмом італійського Відродження (З українських періодичних видань).

Вживається у сполученнях зі словами: *англійський, іспанський; епохи Відродження; особливості, риси, своєрідність*.

2. Світогляд, перейнятий любов'ю до людини, піклуванням про її благо, повагою до її гідності:

Ми несемо на своєму прапорі те, що давно вже втратила буржуазія, – гуманізм... (О.Довженко).

Це слово вживається у сполученнях зі словами *демократичний, класовий, войовничий, глибокий; людей, ладу; принципи; відстоювати, захищати; боротися, вмерти*.

Гуманність – *людяність*:

Уявляєш собі, серед страшного бойовища власною рукою підняти прапор гуманності, відчути, що ціною одного свого життя даруєш життя сотням тисяч дітей, матерів... (О.Гончар).

Слова *гуманізм // гуманність*, маючи спільний корінь *гуман-*, відрізняються суфіксами *-ізм, -н/-ість* і утворюють похідні пароніми *гуманістичний // гуманний*. Крім того, з наведених прикладів видно, що перше слово має значно більше ліній зв'язку, ніж друге.

Утворені похідні пароніми вживаються у сполученнях зі словами: *гуманістичний – твір, роман, театр, дух, зміст, суть, розвиток, культура, мистецтво, творчість, принцип, програма, піклування, цінність, засіб; гуманний – чоловік, командир, педагог, суддя, лад, уряд, закон, реформа, почуття, ставлення, дія, рішення, умова, ідея*.

Наближена до паронімії паронімазія – явище, при якому близькозвучні слова без аналізу їхньої етимології свідомо або внаслідок неосвіченості тих, хто ними користується, стають оказіональними явищами авторського словотвору, випадками ненормативного словотворення, помилковою або цілеспрямованою взаємозаміною одного компонента пари іншим: *плюш – плюц, штапель – штабель, феска – фреска*.

Асоціативні зв'язки відбуваються між словами одного семантичного поля, що викликають помилкове тлумачення слів за асоціацією суміжності, схожості або контрасту: *боцман – лоцман, легіон – регіон, рококо – бароко, тралер – траулер, фауна – флора, штурм – шторм*.

Деетимологізація іншомовних запозичень, що проникли в українську мову, типу *талан // талант* (*талан* (поет.) – доля, щастя, фортуна, *талант* – видатні природні здібності, високий ступінь обдарування), є одним з чинників помилкового сприймання значення таких слів, як *норма – норматив, процес – процесія, фабрикат – фабрикант, церемоніал – церемонія*.

Хоч фонетична співзвучність у словах лексичної пари відіграє не останню роль, механізм паронімічного змішування співзвучних слів спирається також на наявність словотвірних і етимологічних зв'язків. Будь-який компонент паронімічних слів має потенційну можливість бути змішаним у мовленнєвому вживанні. Недостатнє дослідження цього питання пояснюється тим, що в полі зору дослідників перебувало випадкове зближення у контексті за звучанням або значенням. Причиною недостатнього дослідження цих мовних одиниць, очевидно, була відсутність адекватного визначення поняття паронімів і недостатня розробленість методики їхнього вивчення. Хоч існування у мові слів-паронімів визнавалось, але дослідники доклали мало зусиль, щоб висвітлити сутність цього явища і визначити, що означає "близьке за звучанням". Близькість звучання паронімів зумовлюється не лише основним характером кожного окремого звука, а також наголосом, оскільки словесний наголос відіграє змісторозрізнявальну роль і є однією з основних зовнішніх ознак самостійного слова, тобто є засобом лексичної диференціації слів, наприклад: *дипломат* // *дипломант*. У цій парі наголос падає на той самий склад, є спільний корінь – *диплом*; а співзвучні суфікси *-ат*, *-ант* створюють близькі в звучанні і значенні паронімічні слова. Різниця в значенні полягає в тому, що слово *дипломат* означає посадову особу, уповноважену урядом однієї держави для відносин і переговорів з іншими державами, а слово *дипломант* – особу, що виконує дипломну роботу або нагороджена дипломом, наприклад: "30 січня 1829 року у столиці Персії Тегерані було здійснено напад на російського дипломата, який загинув від руки найманого вбивці" (З українських періодичних видань); "О третій годині... у приймальній директора консерваторії, замираючи від хвилювання, очікували три дипломанти" (З українських періодичних видань).

Слід зазначити, що від уміння користуватися паронімами до певної міри залежить рівень мовної культури, тому що при неправильному вживанні цих одиниць порушується точність мовлення і утруднюється його сприйняття.

Для того, щоб уникнути невластивого слову вживання, слід: 1) знати лексичну пару кожного пароніма, його стилістичну забарвленість; сферу його вживання у мовленні (у яких контекстах, ситуаціях цей паронім може бути використаний); 2) уявляти межі сполучуваності того чи іншого пароніма і структурні особливості його лексичного значення, наприклад: 1) У цьому журналі є цікава стаття про (культурну // культурницьку) роботу. *Культурний* – 1. Освічений, вихований. 2. Такий, що стосується сукупності досягнень людства у суспільному, виробничому і духовному житті. 3. Пов'язаний з діяльністю в галузі літератури, освіти, мистецтва. *Культурницький* – який стосується культурництва, просвітницький; пор. ще: В цій країні спостерігається... (кабінетна // кабінетська криза. 3) У... (коледжі // котеджі) Оксфорда навчається зараз 12 тисяч студентів.

Виникнення паронімів є також результатом проникнення у загальноновживану лексику тих слів, які спочатку існували лише в спеціальних сферах мови, а потім у зв'язку з необхідністю диференціювати значення, утворили словотвірні пари: *програмний* // *програмований*, *публіцистичний* // *публічний*, *расовий* // *расистський*, *реальний* // *реалістичний*. Значна група паронімів виникла в результаті їх розрізнення за ознакою активності й пасивності: *рекомендаційний* // *рекомендований*, *системний* // *систематизований*, *спеціальний* // *спеціалізований*, *театральний* // *театралізований* тощо.

Серед запозичених паронімів можна виділити кілька груп, паронімія яких зумовлена різними причинами.

Від слів, утворених від основ першого порядку, утворюються різні похідні, наприклад: *діалект* // *діалектика*, які, в свою чергу, дають основу для паронімічних утворень *діалектний* // *діалектичний*, *раса* // *расовий* // *расист*: *расовий* // *расистський*; *реальний* // *реаліст* // *реалізм* // *реалістичний*: *реальний* // *реалістичний*; *публічний* // *публіцистичний*; *рекомендований* // *рекомендаційний* тощо.

Творення паронімічних слів може відбуватися від різних однокорених твірних основ, наприклад: *програмний* (від *програма*) // *програмований* (від *програмувати*); *систематичний* (від *систематика*) // *систематизований* (від *систематизува-*

ти); *театральний* (від *театр*) // *театралізований* (від *театралізувати*); *експлуатаційний* (від *експлуатація*) // *експлуаторський* (від *експлуатор*); *індивідуальний* (від *індивід*) // *індивідуалізований* (від *індивідуалізувати*); *інтернаціональний* (від *інтернаціонал*) // *інтернаціоналістський* (від *інтернаціоналіст*).

Велика кількість лексичних паронімів виникла завдяки близькості у звучанні присвійних прикметників і тих, що перейшли з присвійних у якісні. Процес розвитку якісних значень відбувався в них у результаті втрати присвійними прикметниками ознаки належності, наприклад: *генеральський* // *генеральний*, *кардинальський* // *кардинальний*, *монополістичний* // *монопольний*, *націоналістичний* // *національний*, *редакторський* // *редакційний*. Аналогічно відбувався перехід присвійних прикметників, які несли у собі ознаку належності, у відносні із значенням "зроблений з чогось", "той, що містить у собі (будь-що)": *крокодилячий* // *крокодиловий*, *цукристий* // *цукровий*, *цегельний* // *цегляний*.

У деяких випадках поява паронімів зумовлена наявністю позитивної й негативної якості в однокореневих словах: *градація* // *деградація*, *ефектний* // *дефектний*, *кваліфікація* // *декваліфікація*, в окремих випадках – належністю до сфери моральних або фізичних властивостей: *гуманний* // *гуманістичний*, *гармонійний* // *гармонічний*, *дипломатичний* // *дипломатський*, *експлуаторський* // *експлуатаційний*, *індивідуалізований* // *індивідуальний*, *інтелігентний* // *інтелігентський*, *інтернаціоналістський* // *інтернаціональний*.

Паронімія може бути пов'язана з розмежуванням значень за ознакою живий / неживий: *адреса* // *адресат*, *абонент* // *абонемент*, *варта* // *вартовий*, *вахта* // *вахтовий*, *перукар* // *перукарня*, *спорт* // *спортсмен*.

Одним із важливих шляхів виникнення паронімів є наслідки словотвірної адаптації запозичень, коли наявний один корінь, але різні смислорозрізнавальні суфікси у мові-джерелі.

Розглянуті типи паронімів, зокрема в системі іншомовних слів, не вичерпують усіх їх типів у мові, але є найбільш характерними. Вони дозволяють зробити висновок, що паронімія зумовлена національною своєрідністю української

мови і що паронімічний масив, як і словниковий склад мови взагалі, є рухливим, а можливості поповнення паронімічного словника є досить широкими. Важливим чинником зростання паронімії є проникнення в українську мову запозичених слів, значення яких мовцям не завжди достатньо ясне, через що і змішуються співзвучні слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях. / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1960. – №5. – С.3–17.
2. Вишнякова О.В. Паронимы современного русского языка. / О.В. Вишнякова. – М.: Русский язык, 1987. – 281 с.
3. Гринчишин Д.Г., Сербенська О.А. Словник паронімів української мови. / Д.Г. Гринчишин, О.А. Сербенська. – К.: Рад. школа, 1986. – 221 с.
4. Пелепейченко Л.Н. Переходные типы значений слов (на мат. рус. яз.) / Л.Н. Пелепейченко. – Х.: ХГПУ, 1994. – 120 с.
5. Філін Ф.П. Про самотність національних літературних мов / Ф.П. Філін // Мовознавство. – 1978. – № 1. – С. 33–37.

Е. А. Скоробогатова, Юй Сяопин

ОСОБЕННОСТИ ОНИМНОГО ОТБОРА В ЛИРИКЕ БОРИСА ЧИЧИБАБИНА ШЕСТИДЕСЯТЫХ ГОДОВ XX ВЕКА

Вопросы поэтики собственных имен и изучение их функционирования в поэтическом тексте привлекают внимание исследователей уже не одно десятилетие.

Описание функционирования онима в художественной речи обычно проводится в одном из трех основных направлений: 1. Исследование того, какие трансформации претерпевает оним в стихотворном тексте, который характеризуется как эмо-